DESPRE REVOLTA EXISTENȚIALĂ

Autor: Ilinca Bernea | 31 august 2022

Animalele acceptă realitatea așa cum e. Trăiesc în planul ei, adică în acela în care subzistă fizic. Trăiesc probabil cel mai mult în prezent, dar nu înseamnă că nu au amintiri ca și noi, mamiferele și speciile superioare. Au și nostalgii, poate, cine știe? În tot cazul, mamiferele au reacții de apărare declanșate de ceva care le invocă experiențe traumatice sau de plăcere, când un stimul le invocă experiențe în care au trăit satisfacție.

Poate că suferă mai mult decât noi, tocmai pentru că nu pot concepe ieșirile din situațiile grele de viață. Conștiința e o structură psihică adaptativă. Fără ea nu era posibil progresul rapid al speciei. Pe de altă parte, ea transformă realitatea într-un spectacol, produce un hiatus, o distanțare, o ruptură între experiența propriu-zisă și reprezentarea ei conștientă, ceea ce poate conduce spre forme de inadaptare. Conștiința încearcă să controleze natura și realitatea, chiar să le modifice în folosul omului, ea nu are ca imperativ adaptarea. Produce o reacție de recul, de respingere a datelor realității atunci când aceasta e un focar de suferință și, totodată, resurse pentru un tip sau altul de escapism. Mintea procesează datele experienței într-un mod care să atenueze șocurile, pierderile, durerea, prin strategii de apărare cameleonice, aș zice, prin transfigurări, idealizări, sublimări, decantări care produc un fals sentiment de siguranță, liniștitor. Ea caută constant să îmbunătățească realitatea și, atunci când nu o poate face concret, o face la nivel de spectacol mental, la nivel de reprezentări și interpretări, produce „realitate simbolică”.

Ernst Cassirer, unul dintre cei mai redutabili filosofi ai evoluției umane, spune în *Un eseu despre om: o introducere într-o filozofie a culturii umane*: „Nu există nici un remediu împotriva acestei inversări a ordinii naturale. Omul nu poate scăpa de propria sa realizare. Nu poate decât să adopte condițiile propriei sale vieți. Nu mai este într-un univers pur fizic, omul trăiește într-un univers simbolic. Limbajul, mitul, arta și religia fac parte din acest univers. Ele sunt firele variate care țes plasa simbolică, pânza încâlcită a experienței umane. Tot progresul uman în gândire și experiență rafinează și întărește această plasă. Omul nu se mai poate confrunta imediat cu realitatea; nu o

poate vedea, parcă, față în față.

S-a învăluit atât de mult în forme lingvistice, în imagini artistice, în simboluri mitice sau rituri religioase, încât nu poate vedea sau ști nimic decât prin interpunerea acestui mediu artificial. Situația lui este aceeași în sfera teoretică ca și în sfera practică. Nici aici omul nu trăiește într-o lume a faptelor dure, sau în funcție de nevoile și dorințele sale imediate. Trăiește mai degrabă în mijlocul emoțiilor imaginare, în speranțe și temeri, în iluzii și deziluzii, în fanteziile și visele sale. «Ceea ce îl tulbură și îl alarmează pe om», a spus Epictet, «nu sunt lucrurile, ci părerile și fanteziile lui despre lucruri.»

Omul nu mai trăieşte într-un univers pur fizic, ci trăieşte într-un univers simbolic. Limbajul, mitul, arta şi religia sunt părţi ale acestui univers. Ele sunt firele diferite care ţes reţeaua simbolică, ţesătura încâlcită a experienţei umane. […]. Omul nu mai înfruntă realitatea în mod nemijlocit, el nu o poate vedea, cum se spune, faţa în faţă. Realitatea fizică pare să se retragă în măsura în care avansează activitatea simbolică a omului. În loc să aibă de a face cu lucrurile înseşi, omul conversează, într-un sens, în mod constant cu sine însuşi. El s-a închis în aşa fel în forme lingvistice, imagini artistice, simboluri mitice sau rituri religioase încât el nu mai poate vedea sau cunoaşte nimic decât prin intermediul acestui mediu artificial. Situaţia lui este aceeaşi în sfera teoretică şi în cea practică. Chiar şi aici, omul nu trăieşte într-o lume de fapte brute, sau conform nevoilor şi dorinţelor lui imediate. El trăieşte mai curând în mijlocul unor emoţii imaginare, în speranţe şi temeri, în iluzii şi deziluzii, în fanteziile şi visurile sale.”

Orice fantasmă e un mecanism de apărare, orice evadare din planul experienței propriu-zise, orice distilare a trecutului prin filtrele reconfortante ale unei gândiri „optimiste” sunt strategii de consolare și de control. Pe scurt: placebo. Sigur că procesul nu este infailibil, în momentele de criză devine impracticabil sau se manifestă în sens maladiv. O stare grea se impregnează, agravant, și în interpretările trecutului, alterează viziunea asupra celor trăite, le reinterpretează prin prisma conținutului ei. Dar interpretările de tip „analgezic”, care liniștesc și vindecă, sunt placebo. Nu doar mintea conștientă le produce, ci și subconștientul, chiar instinctul de supraviețuire, în fond, dar alinierea resurselor celor trei planuri de trăire e un atu, o forță în plus.

Există însă și un revers al medaliei. Conștiința ne sedează și vindecă și consolează în anumite contexte, dar nu neapărat într-un mod adaptativ. De aceea se produce o schismă între scenariile despre realitate generate de ea și realitatea per se. De aici țâșnește revolta existențială, e o lavă care erupe dintr-un crater-fantomă, din vid. Revolta e că ne așteptăm ca ordinea lumii concrete să corespundă cu ordinea din minte. Și nu se întâmplă așa. Revolta e că, de fapt, conștiința nu poate modifica decât foarte puțin. Putem construi adăposturi mai trainice decât australopitecii, putem să ne apărăm mai bine de primejdii, de cataclisme, de fiare, de durere organică, dar nu putem modifica datele de fond ale realității în lucrurile esențiale: suntem la fel de muritori, de

speriați de respingerea sau cruzimea semenilor, la fel de vulnerabili în fața pierderii celor dragi, poate chiar mai grav pentru că atașamentele dublate de poveștile din minte sunt mai puternice, așteptările mai consistente, spaimele (de tortură, de execuții) mai intense. Mintea întreține într-o peliculă-fantomă, rezidual, toate experiențele speciei. O traumă majoră, colectivă, cum e războiul, nu se vindecă nici în trei generații. Cu cât știm mai multe, cu atât procesul regenerativ e mai lent. Psihologii au avertizat că traumele nu se vindecă și pentru că sunt întreținute într-un anumit mediu emoțional. Trăim în climatul propriei emisii sufletești, dar conștiința ține trează amintirea durerii pe termen mai lung sau ne convinge să conviețuim cu ea, să ne aclimatizăm, în loc să ne lase instinctul să ne apere. De o durere de dinți știm să fugim, în sensul că facem tot ce se poate să scăpăm de ea. Ne luptăm cu ea să o învingem. De gripă vrem să scăpăm. Cu durerea psihică e mai complicat, ea e procesată ca „suferință”, nu ca durere simplă. Pentru că se leagă de valorile noastre, de ceea ce conștiința identifică drept miză existențială. Soluțiile ei, cum spuneam, nu sunt întotdeauna cele mai bune întru adaptare. Problema, în cazul tuturor speciilor care au creier limbic și dezvoltă atașamente, e că se lasă maltratate de cei pe care îi identifică drept surse de siguranță, satisfacție, liniște. Ne atașăm de ceea ce o experiență primă ne-a semnalat drept resursă în acest sens. Odată produsă legătura afectivă, contează mai puțin că resursele seacă sau sunt inaccesibile. E valabil și pentru animalele domestice care se atașează și de stăpâni răi. Creierul limbic ne face mai dependenți de obiectul atașamentului decât de tot ce poate însemna bunăstare propriu-zisă. Natura a decis că așa avem mai multe șanse de supraviețuire. E discutabil. Speciile cele mai adaptate sunt cele mai vechi. Cu cât psihismul e mai complex, cu atât speciile sunt mai inadaptabile, dar mai capabile să modeleze natura, să o stăpânească și controleze.

Faptul că știm cum putem face rău sau bine ne face mai periculoși, atât pentru natura înconjurătoare, cât și pentru cea umană. Conștiința poate concepe scenarii care să ne pună în situația de a fi mai agresivi și mai distrugători decât am fi fost prin forțe pur naturale...

Revolta existențială e tocmai refuzul acestei situații de fapt: omul nu poate coopera pașnic cu faptul că e strivit și maltratat de propria creație, că e adversarul propriei ființe și nici cu faptul că nu mai e unitar, că e scindat, că nu mai poate trăi întru totul în planul în care există viața propriu-zis, paradisul să îi zicem, că e un exilat pe teritoriile fantomă ale minții. Doar faptul că înțelege că viața de câine e mai rea, acest lucru nu îl consolează. Pentru că nu e câine.

În *Un eseu despre om: o introducere într-o filozofie a culturii umane*, Ernst Cassirer spune: „ar fi un fel de dogmatism foarte naiv să presupunem că există o realitate absolută a lucrurilor care este aceeași pentru toate ființele vii. Realitatea nu este un lucru unic și omogen; este extrem de diversificat, având atâtea scheme și modele diferite câte organisme există. Fiecare organism este, ca să spunem așa, o ființă

monadică. Are o lume proprie pentru că are o experiență proprie. Fenomenele pe care le găsim în viața unei anumite specii biologice nu sunt transferabile nici unei alte specii. Experiențele – și, prin urmare, realitățile – a două organisme diferite sunt incomensurabile unele cu altele. În lumea muștei, spune Uexkull, găsim doar «lucruri de zbor»; în lumea aricilor de mare găsim doar «lucruri cu arici de mare»".

Gândirea nu ne face mai nefericiți, dar ne hărțuiește cu o continuă idee-utopică despre fericire, ne împiedică să fim fericiți aici și acum, așa, în condițiile date, ne împiedică să acceptăm radical realitatea, așa cum e. Fantasma despre fericirea proprie (care variază de la individ la individ) pare a conține mai multă forță vitală decât instinctul de supraviețuire *per se*, pentru că ea se leagă de planul emoțional și de valorile pe care le gestionăm conștient, pe care le asociem investiției afective. În mod paradoxal, cu cât potențialul pentru fericire e mai mare – conștiința ne lărgește orizontul – cu atât șansa de a fi concret fericiți e mai mică. Șerpii nu sunt bântuiți de idei utopice, care îi împiedică să se simtă bine în pielea lor. Nici nu s-ar da în lături, precum câinii, să muște un stăpân nevolnic. Atașamentul ne expune la abuzuri, la suferințe cronice, la diverse forme de inadaptare. Un suflet subnutrit emoțional e mai nefericit decât unul care rabdă doar de foame. Sigur că foamea e și ea o traumă și e umilitoare, pentru om e mai ales un chin psihic, pentru că se leagă și de un sentiment de victimitate, de respingere din partea speciei. Suferința e durere și malnutriție complexă, nu e puroi de măsea. Speciile inferioare pot avea dureri atroce, dar nu suferințe. Cu cât o ființă e mai complexă și cu cât atașamentele sale sufletești angrenează mai multe dimensiuni, elemente de valoare și sens, cu atât e expusă la un chin mai mare (chinul fiind și el un produs al afectivității la animal și al afectivității și conștiinței la om). Am câștigat ceva în sensul capacității de a diminua durerea simplă, avem analgezice de tot felul, dar durerea s-a transferat în alt plan și a devenit mult mai complexă, nu i-aș zice mai metafizică, ci mai permeabilă la influențe și determinări supra-senzoriale.

Cele cinci mari surse de teroare intimă – abandonul, respingerea, umilirea, trădarea și nedreptatea – se leagă, toate, de atașamentele emoționale, de nevoia de conviețuire sănătoasă. Angoasa e mai degrabă declanșată de aceste sentimente decât de o durere cruntă de stomac. Ne temem mai puțin de un virus, oricât de letal, de cancer chiar, decât de oricare dintre cele mai sus amintite. Iar teama de moarte și boală e amplificată cert de oricare dintre aceste surse de teroare intimă. În condiții de iubire împărtășită oricine se vindecă mult mai repede, are o imunitate mai bună, efectul placebo funcționează mai rapid.

Tortura și sadismul constau în producerea acestor cinci tipuri de traumă. Torturatul se simte abandonat de specia proprie (persecutorul nu e chiar „uman" din perspectiva valorilor conștiinței), respins în sensibilitatea lui, anulat, anihilat ca ființă, umilit, nedreptățit și trădat de seamănul care îl chinuiește.

Tortura acționează în primul rând ca degradare psihică a victimei, e un atac la demnitatea și integritatea sa umană, e instanțiată de cineva aflat în poziție de putere, indiferent dacă acea putere e dată de autorități, de context sau chiar de victimă. În relațiile abuzive între adulți, cel sadic e împuternicit de atașamentul celui maltratat. Nu te poate niciodată chinui, în condiții care nu sunt propriu-zis de detenție, un om pe care nu îl iubești, de la care nu ai așteptări, de care nu te simți legat sufletește cumva…

Animalele nu sunt răzbunătoare, ele acționează strict în apărarea lor. Oamenii însă știu și, uneori, chiar au nevoie în mod necontrolat să facă răul care le-a fost făcut… Revolta existențială se insinuează în acest punct. Răzbunarea e un produs al conștiinței, al evoluției minții. Sadismul e instanțiat tot prin puterile ei. Oamenii se poartă mai rău unii cu alții, deopotrivă și mai bine decât exemplarele din alte specii.

Ernst Cassirer vorbește despre geneza divinității în conștiința primitivă. Nevoia de Dumnezeu, ca principiu cosmic ordonator, este imperioasă. E încercarea de a menține legătura cu o natură primă, cu o realitate primordială.

În *Filosofia formelor simbolice: Fenomenologia cunoașterii* argumentează: „Încrederea absolută în realitatea lucrurilor începe să fie zdruncinată pe măsură ce problema adevărului intră în scenă. În momentul în care omul încetează doar să trăiască în și cu realitatea și cere o cunoaștere a acestei realități, el trece într-o relație nouă și fundamental diferită de aceasta. La început, pentru a fi sigur, întrebarea adevărului pare să se aplice doar unor părți particulare și nu întregii realități. În cadrul tuturor acestor straturi diferite de valabilitate încep să fie marcate, realitatea pare să se separe brusc de aparență. Dar stă în însăși natura problemei adevărului că, odată ce a apărut, nu se stinge niciodată. Conceptul de adevăr ascunde o dialectică imanentă care îl conduce inexorabil înainte, extinzându-și pentru totdeauna limitele.”

Imagine: Berthe Morisot – „The Cage” (1885); Sursa: Wikiart